

İSHÂK NÛRÎ RİZEVÎ VE ZUBDETU'L-İZHÂR ADLI ESERİ*
Musa Yıldız**

Özet: Bu çalışmada, Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşamış olan ilim adamı Rizeli İshâk Nûrî Efendinin hayatı ve Arapça grameriyle ilgili olan *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eseri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rizeli İshak Nuri, Arapça Grameri, *Zubdetu'l-İzhâr*.

İshâk Nûrî Rizevî and His "Zubdat al-İzhâr"

Summary: In this study, the life of İshâk Nûrî Rizavî who is a scholar in the last period of Ottoman Empire and his work which is named as *Zubdat al-İzhâr* that is about Arabic grammar will be studied.

Keywords: Ottoman Empire, Ishak Nuri of Rize, Arabic Grammar, *Zubdat al-İzhâr*.

* Bu çalışma, 16-18 Kasım 2006 tarihleri arasında Rize Valiliği tarafından düzenlenen 1. Rize Sempozyumunda sunulan bildirinin makaleye dönüştürülmüş hâlidir.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü (ymusa@gazi.edu.tr).

İSHÂK NŪRÎ RÎZEVÎ VE ZUBDETU'L-İZHÂR ADLI ESERİ

Bu çalışmada, Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşamış olan ilim adamı Rizeli İshâk Nûrî Efendinin hayatı ve *Zubdetu'l-Izhâr* adlı eseri konu edilecektir.

Ancak konuya geçmeden önce, önemine binaen bu vesileyle bir hususu da burada vurgulamak yerinde olacaktır. Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere, ülkemizin kütüphanelerinde ve şahsî koleksiyonlarda çok sayıda yazma eser, araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Bu kütüphanelerde edebiyat, tarih, felsefe, matematik, astronomi ve bu şerhte olduğu gibi Arap dili alanında çok sayıda yazma eser olduğu malumdur. Bunlardan bazıları da Arapça ve Farsça yazılmıştır. Osmanlıca eserlerle uğraşanlar yetersiz olmakla birlikte, Arapça ve Farsça eserlerle uğraşanlara göre daha fazladır. Ancak ülkemiz kütüphanelerinde bulunan Arapça ve Farsça eserlere gereken ilgi gösterilmemektedir. Bunların en önemli sebeplerinden birisi, klasik Arapça ve Farsçayı bilenlerin az olmasıdır. İkincisi de bu eserler üzerinde çalışmaya teşvik edici bir motivasyonun olmamasıdır. Böyle olunca da milletimizin hafızası denilebilecek bu eserler, kütüphanelerimizin tozlu raflarında kaybolmaya yüz tutmaktadır.

Kültür mirasımız olan bu değerli eserlerin disiplinler arası çalışmalarla süratli bir şekilde bugünkü dilimize aktarılması ve matbu hâle getirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan Arapça ve Farsça bilen değerli ilim adamlarımızın kendi alanlarında yapacakları çalışmalar yanında, farklı alanlarda uzmanlaşmış ilim adamlarıyla ortak çalışmalar yapmaları yararlı olacaktır. Zira tarihin bütün yükselişlerinin temelinde, önce kendini tanıma ve dolayısıyla hatalı yanların tespiti, sonra revaçta olan medeniyetin tahlil edilmesinin yattığı ortadadır. Geçmiş bir kenara bırakarak hiçbir ilerlemeyi meydana getiremeyiz. Bu nedenle yükselişin ilk basamağını, kendini ve tarihini tanıma oluşturur. Kendini ön yargılardan kurtararak değerlendirmeyen milletlerin hatalardan kurtulamaması kaçınılmazdır.

Osmanlı kültüründe kişinin devletine ve milletine iki borcu vardır. Bunlardan birincisi Arapça öğrenmek, ikincisi de Farsça öğrenmektir. "*Kim ki bilir Fârisî, gider deynin yarısı*" sözü yaygındır. Bu söze göre, Farsça öğrenen kişi borcunun yarısını ödemiş olur. Kişi borcunun geri kalan yarısını ise, Arapça öğrenerek öder. Bu düşünceden hareket eden Osmanlı âlimleri, bu iki dili, aldıkları sağlam bir medrese eğitimiyle iyi bir şekilde öğrenmişlerdir. Aynı ilmi düşünceden hareket ettiğini düşündüğümüz İshâk Nûrî Efendi'nin bu dillerden Arapçaya olan hakimiyeti, Arapça olarak kaleme alınan *Izhâr* adlı esere yazdığı Osmanlıca şerhte açıkça görülmektedir.

İshâk Nûrî Efendi, 1855 (r. 1269/h.1271) yılında Rize'nin Akatoz¹ Köyünde doğmuştur. Mânioğlu Hâcî Kâsım Efendi'nin oğludur. 1869 (h. 1285) yılında İstanbul'a gelerek Süleymaniye medreselerinde ilim tahsil etmiş, 11 Temmuz 1880 (r. 28 Haziran 1296) tarihinde ulûm-ı Arabiyyeden icazetnamesini ve Dâru'l-Mu'allimîn'in rüşdiye kısmından vasat dereceyle diplomasını almıştır. 30 Ocak 1881 (r. 17 Kanûn-ı Sâni 1297) tarihinde Beylerbeyi ve Şehzade Galata Rüşdiyeleri muallim-i sâniliğinde bulunmuştur. 6 Şubat 1889 (h. 5 Cemaziyelahir 1306)'da İbtidâ-i Hâric İstanbul Müderrisliğine tayin edilmiştir. 15 Mayıs 1897 (r. 2 Mayıs 1313)

MUSA YILDIZ

edilmiştir. 15 Mayıs 1897 (r. 2 Mayıs 1313) tarihinde devamsızlığı sebebiyle görevinden azledilmiştir. 2 Aralık 1897 (r. 19 Teşrîn-i Sâni 1313)'de Unkapanı Rüşdiyyesinde muallim olmuştur. 8 Mart 1905 (r. 23 Şubat 1321) tarihinde Mekâtib-i Rüşdiyye müfettişliğine terfi etmiştir. Nisan 1907 (Rebiulevvel 1325)'de İbtidâi Altmışlı'ya terfi etmiştir. 1908 (h. 1326) yıllarında Fatih'te Hasanzâde ile Pir Mehmed Paşa medreseleri müderrislikleri de uhdesinde olmuştur. Süleymaniye Camii Dersiâmlığı da yapan İshâk Nûrî Rizevî, Temmuz 1910 (r. 1326)'da kadro harici ve Haziran 1911 (r. 1327)'de mazul addedilmiştir. Toplam 28 sene muallimlik ve müfettişlik hizmetlerinde bulunan İshâk Nûrî Efendi, 5 Haziran 1913 (r. 23 Mayıs 1329) tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir².

Yapılan geniş çaplı araştırmada, İshâk Nûrî Rizevî'nin hayatı ve eserleri konusunda, İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivinde bulunan 197 nolu dosya içerisindeki 6941-6950 arası 10 adet belgede yer alan bilgiler dışında bir bilgiye rastlanamamıştır.

İshâk Nûrî Rizevî'nin 1883 (h.1301) yılında basılan *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eseri³, İmam Birgivi'nin *İzhâru'l-Esrâr* adlı kitabının şerhidir.

İmam Birgivi'nin asıl adı, Mehmed b. Pir Ali Efendi'dir. 27 Mart 1523 (h. 10 Cemaziyelevvel 929) tarihinde Balıkesir'de doğdu. Birgivi, ilk tahsilini kendisi gibi müderris ve fâzıl bir zât olan Ali Efendi'nin yanında tamamladı. Daha sonra İstanbul'a giderek sırasıyla Küçük Şemseddin, Ahîzâde Mehmed ve Rumeli Kazaskeri Abdurrahman Efendilerden dersler aldı ve icazet alarak müderrislik payesini elde etti.

İstanbul'da çeşitli görevlerde bulunduktan sonra, sultan II. Selim'in hocası Atâullah Efendinin, günümüzde İzmir'e bağlı Ödemiş kazasının bir nahiyesi olan Birgi'de yaptırdığı medreseye müderris tayin edildi ve ömrünü burada tedris, irşat ve telif faaliyetleriyle geçirdi.

İmam Birgivi, bir İstanbul seyahati sırasında veba hastalığına yakalanarak, 21 Eylül 1573 Pazartesi (h. 24 Cemaziyelevvel 981) günü 52 yaşında vefat etti ve Birgi'ye götürülüp defnedildi⁴.

Kendisinden geriye Arap dili grameri, ahlâk-tasavvuf, fıkıh, akait, tefsir-kıraat, hadis gibi sahalarda, çoğu Arapça, birkaçı da Türkçe olmak üzere tespit edilebilmiş altmışa yakın eser kalmıştır⁵.

Birgivi'nin *İzhâru'l-Esrâr* adlı eseri, Arap nahvi (sentaksı) konusunda kaleme alınmış bir eserdir⁶. Müellifin '*Avâmil*' adlı eserinin ayrıntılı bir şerhi niteliğindedir. Uzun zaman Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş⁷ ve Arapça öğrenmek isteyen herkesin bildiği bir eser olmuştur. Bu şöhretinden ötürü eserin yalnızca Osmanlı döneminde kırktan fazla baskısı yapılmıştır⁸.

Eserde müellif meselelerin ayrıntılarına girmez; nahivciler arasında ihtilaf konusu olan hususlardan söz etmez. Zira onun gayesi, dilin detaylarını değil esaslarını öğrenmek olan başlangıç düzeyindeki öğrencilere yol gösterecek bir kitap telif etmektir. Kendi ifadesiyle bu kitap: "*Her mu'ribin (nahiv*

İSHÂK NÛRÎ RİZEVÎ VE ZUBDETU'L-İZHÂR ADLI ESERİ

kâidelerine uygun olarak düzgün ve güzel konuşan ve nahiv kâidelerini uygulayan kimse) en muhtaç olduğu hususlar hakkında bir risâledir."⁹

Arap nahvi (sentaksı), üç ana başlıkta sistematik bir şekilde işlenmektedir. Bunlar; âmîl, yani etkileyenler. Ma'mûl, yani etkilenenler ve i'râb, yani etkidir. Arap nahvine dair konuları, bu üç ana başlık altında alt başlıklara da ayırarak özlü bir şekilde işleyen *İzhârü'l-Esrâr* adlı bu eser üzerinde bir çok ilim erbabı Arapça ve Türkçe olmak üzere çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların amacı, bu değerli eserden Arapça öğrenmek isteyenlerin en iyi şekilde yararlanmalarını sağlamaktır. Kendisi şerhinin başında belirtmemesine rağmen, İshâk Nûrî Efendinin de bu düşünceden hareketle bu eseri şerh ettiği düşünülmektedir. Ancak İshâk Nûrî Efendinin şerhine geçmeden önce, bu eser üzerine yazılan şerhlere bir göz atmamız yararlı olacaktır¹⁰:

1. Birgivi'nin talebelerinden Avlâmîşî Muslihuddîn Efendi tarafından *Kesfu'l-Esrâr* adıyla şerh edilmiştir¹¹.
2. Kuşadalı Mustafâ b. Hamza'nın 1085/1674-75'te yazmış olduğu *Netâici'l-Efkâr* adlı şerhi *İzhâr* şerhlerinin en meşhurdur. Geniş bir inceleme ürünü olan bu şerh matbudur¹².
3. Abdullah b. Muhammed b. Veli'nin *Zubdetu'l-İzhâr*'ı 1122/1710-11 tarihinde yazılmıştır (Müellif nüshası, Süleymaniye, Denizli, nu: 292).
4. Subicalı Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (ö.1141/1728)'in *Fethu'l-Esrâr* adlı şerhi¹³, 1271/1854-55'de Matbaa-i Âmire'de Adalı'nın şerhinin kenarına basılmıştır.
5. Dâvûd b. Muhammed el-Karsî (ö.1160/1747)'nin de bir şerhi vardır (Süleymaniye Ktb, Fatih, nu: 4933, 1b-96b)¹⁴.
6. Reîsü'l-Küttâb Süleyman Fezî Efendi (ö.1206/1791-92)'nin *Feydu'l-Bihâr alâ Riyâdi'l-İzhâr* adlı şerhi (Çorum İl Halk Kütüphanesi, nr.2660, 283 vr.)¹⁵.
7. Kasapzâde İbrahim Efendinin şerhi¹⁶.
8. Reîsü'l-Kurrâ Eyyûbî Abdullah b. Muhammed b. Sâlih b. İsmâîlî (ö.1252/1836-37)'nin *Fevâyihu'l-Ezkâr fî Halli Netâici'l-Efkâr* adlı şerhi, 1310 yılında İstanbul'da basılmıştır.
9. Osmanpazarî Niyazî Şeyh İsmail Efendi'nin *Ref'u'l-Estâr fî Halli Muğlakâti'l-İzhâr* isimli şerhi de Eyyûbî'nin şerhinin kenarına basılmıştır.
10. Karslı Hâmid Efendi'nin *İzhâr* şerhi¹⁷.
11. Mustafa Tevfik Efendi'nin *İmtihân* adlı şerhi¹⁸.
12. Hâfız Mustafâ b. el-Hâc Mustafâ el-Mihaliçî'nin *Şerhu Şevâhidi Netâici'l-Efkâr ma'a İzhârü'l-Esrâr* adlı şerhi, 1286/1869-70 yılında İstanbul'da basılmıştır.
13. Harputlu Ömer Naimî Efendi'nin (ö.1299/1881-82) şerhi¹⁹.

MUSA YILDIZ

14. Edirne Müftüsü diye meşhur olan Mehmed Fevzî Efendi (ö.1318/1898-99)'nin *Miftâhu'l-Merâm* adlı şerhi, 1305 yılında Matbaa-i Âmiri'de basılmıştır.

15. el-Hâc Şamlı Mustafâ Efendi'nin *Bedâi'u'l-İzhâr* adlı şerhi, 1309/1891-92 yılında İsmail Efendi Matbaasında basılmıştır.

16. Mehmed Hâlis Efendinin *Telhîsu'n-Nahv* adlı tercüme ve şerhi, 1328/1910-11 yılında İstanbul'da basılmıştır²⁰.

*Birgivi'nin *İzhâr*'ının şerhlerine bir göz attıktan sonra, onun bu eserinin Osmanlı medreselerinde okutulan Arapça kitaplar arasındaki yerine bakmamız uygun olacaktır. Osmanlı medreselerinde okutulan dersler iki ana bölümde incelenir. Bunlardan birincisi; ulûm-i âliyye denilen âlet ilimleridir. Ulûm-i cüziye ya da muhtasarât da denilen âlet ilimleri, kelâm, mantık, belâgat, nahiv, hendese, hesap, heyet, felsefe, tarih ve coğrafyadır. İkincisi; ulûm-i 'âliye denilen yüksek ilimlerdir ki, bunlar âlet ilimlerinin öğrenilmesine yardımcı olan Kur'ân, Hadis ve Fıkıh ilimleridir²¹.

Dolayısıyla Arap grameri de öğrencileri ulûm-i 'âliye denilen yüksek ilimlere hazırlayan âlet ilimleri arasında sayılmaktadır. Medreselerde Arapça derslerine önce Sarf denilen morfoloji ilmiyle başlanıyordu. Sarf ilminden şu kitaplar okutulmaktaydı:

1. *el-Emsile*: Yazarı bilinmeyen bu kitapta, Arapça sülâsî mücerred fiil örneği üzerinde durulur ve onun yirmi dört sîga çekimi yapılır.

2. *Binâu'l-Ef'âl*: Yine yazarı bilinmeyen bu kitapta da, Arapça fiillerin bütün şekilleri ele alınır. Sarfın babları otuz beş olarak gösterilir. Kitabın sonunda; sahîh, ecvef, mudâaf, misâl, mehmûz, nâkıs ve lefif kavramları birer misalle îzâh edilir.

3. *el-Maksûd*: Müellifinin kim olduğu ihtilâflıdır. İmam Birgivi *Maksûd*'u İmam-ı Azam (ö.150/767)'a izafe eder²². *Binâ*'daki gibi önce sahih fiiller tekrarlanır. Sonra sahih olmayan fiillerden bahsedilir ve burada i'lâl kâideleri ile illetli harfler izah edilir. Ardından ism-i fâil, ism-i mefûl, mimli masdar vb. açıklanır.

4. *el-İzzî*: İzzeddîn ez-Zencânî (ö.655/1257)'nin yazdığı bir sarf kitabıdır ve müellifin isminden dolayı *İzzî* diye tanınır. *Tasrifu Zencânî*, *Tasrifu İzzî* veya *el-Muhtasar* adlarıyla da anılır. *İzzî*'de, fiillerin harf sayılarına ve türlerine göre tasnifi yapılır. Emsile-i muhtelife sırası takip edilerek, fiiller tasnife tabi tutulup, bir veya birkaç örnek verilir. İ'lâl kâidelerinin açıklaması yapılarak, illetli fiillerin istisnâî hâlleri zikredilir. Kitabın sonlarında ise, ism-i zaman ve ism-i mekân konu edilir.

5. *Merâhu'l-Ervâh*: Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'undur. Müellif bu eserinde fiillerin yapısını tahlil eder ve fiilleri yedi kısma ayırır. İ'lâl kâideleri üzerinde ısrarla durur.

Nahiv ilminde okutulan kitaplar şunlardı:

1. *Avâmil*: İmam Birgivi'nin eseridir. Âmil, Arapça gramerde kelimelerin sonuna tesir eden edat gibi kelimeler, ismin hâlleri denen "cerr" harfleri;

İSHÂK NÛRÎ RİZEVÎ VE ZUBDETU'L-İZHÂR ADLI ESERİ

“için”, “gibi”, “-den beri”, “eğer”, “niçin” gibi kelimelerin kullanışları, temenni, ümit, mutlaklık, istisna, nedensellik vb. gibi durumları bildiren harflerin kullanışları üzerinde durur. 25 sayfalık bu küçük eser, genelde Arapça cümlelerde çok önemli olan kelime sonlarındaki değişmeler (i'râb) üzerinde durur.

2. *İzhâr*: Çalışma konumuz olan İshâk Nûrî Efendi'nin de şerh yazdığı bu kitap, Nahiv ilminde ikinci kitap olarak medreselerde okutulmaktaydı.

3. *Kâfiye*: Sarf ve nahiv ilimlerinde üstat olan İbn Hâcib'in nahiv alanında ileri düzeyde okutulan eseridir. Sadece örneklerle öğretmeyi amaçlamayıp, konuların-felsefesine de giren bir kitap idi.

4. *Molla Câmî: Kâfiye* şerhidir. Asıl adı *el-Fevâidu'd-Diyâ'iyye fi Şerhi'l-Kâfiye* olduğu hâlde, Molla Câmî (1414-1492) tarafından hazırlandığı için *Molla Câmî* adıyla bilinmektedir.

Görüldüğü gibi, İmam Birgivi'nin *İzhâr* adlı bu eseri, Osmanlı medreselerinde âlet ilmi olarak okutulan, Arapçanın nahiv bölümünde, ikinci kitap olarak uzun yıllar derslerde okutulmuştur.

İshâk Nûrî Efendi, *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eserinde, İmam Birgivi'nin *İzhâr*'ını şerh ederken takip ettiği metot şu şekildedir:

Eserin Birgivi'ye ait olan Arapça metnini, cümle cümle Osmanlıca olarak şerh etmiştir. Önce çiçekli parantez içinde Arapça bir cümle vermiş, bu parantezden sonra Osmanlıca olarak o cümlenin açıklamasını yapmıştır. Buna örnek olarak, kitabın ilk başlarındaki “Öncelikle bil ki kelime müfret bir anlam için konulmuş lafızdır.” anlamındaki “*i'lem evvelen enne'l-kelimete ve huve'l-lafzu'l-mevdü'u li-ma'nen mufredin.*” cümlesini verebiliriz.

İshâk Nûrî Efendi bu cümleyi şu şekilde şerh etmiştir:

“İmdi maksûda şurû'dan evvel ma'lûm ola ki, kelime ma'nâ-yı müfrede vad' olunan bir lafızdır. Bu lafızdan murâd insânın ağızından çıkıp mehâric ve hurûfâtı belli olan sadâdır. Zîrâ mehâric ve hurûfâtı belli olmayan veyahut sâir hayvânât ve cemâdâtan sâdir olan sadâlar bir ma'nâyı ifâde etmedikleri gibi, onlara lafız dahi itlâk olunmaz.”

Bu örnekte görüldüğü gibi, yapılan şerh çok açık, seçik ve herkesin anlayabileceği bir tarzdadır. Böylece 125 sayfada şerhini tamamlayan İshâk Nûrî Efendi, 126. sayfa da “ta'birât” başlığı altında, i'râb, binâ gibi tabirlerin açıklamalarını yapar. Aynı sayfada “ba'zı ta'rîfât” başlığı altında âmil, ma'mûl, i'râb, merfû', mansûb, mecrûr'un tariflerini yapar. 127. sayfada “ba'zı fevâid” başlığı altında, “*fiil fâilsiz olmaz, mübteda habersiz olmaz, âmil ma'mûlsüz olmaz.*” gibi bazı yararlı ifadeler verilmiştir. Aynı sayfada mef'ûl leh, masdar, mef'ûl bih sarf ve gayr-ı sarf ile ilgili özet bilgiler verilmiştir. 128. sayfada isim ile fiilin ve kelam ile cümlenin farkı üzerinde durulur. 128. sayfada başlayıp, 129. sayfada devam eden “ilâve” başlığı altında nahiv ilmi, lâm-ı ta'rîfin anlamları konu edilerek “ba'zı esmâ-yı Arabiyye” başlığı altında birkaç Arapça kelime verilerek karşılıklarına anlamları yazılmıştır. Örnek olarak: Eb-Baba, bint-kız evlat, uht-kızkardeş gibi. 130. sayfada “esmâ-yı hayvânât” başlığı altında Arapça bazı hayvan isimleri ve Türkçe karşılıkları

MUSA YILDIZ

verilmiştir. Bakar-sığır, bağl-katur, ibil-deve gibi. Aynı sayfada “esmâ-yı cemâdât” başlığı altında başlayıp, 131. sayfada devam eden Arapça bazı cansız varlık isimleri ve Türkçe karşılıkları sıralanmıştır. Semâ-gök, arz-yeryüzü, hacere-taş gibi. *Zubdetu'l-İzhâr*'ın son sayfasında yer alan “ifâde-i mahsûsa” başlığını taşıyan şu cümleleri de burada zikretmek yararlı olacaktır:

“*Bi-tevfikihi Te'âlâ İmâm Birgivî – 'aleyhi rahmetu'l-Bârî- Hazretlerinin beyne'n-nâs müte'âref ve mütedâvil olan (İzhâr) nâm kitâb-ı fazilet-nişâbının çiçekli kavslar dâhili metin ve hârici ona şerh olmak tarzıyla hülâsaten teşrih ve tercümesine sâye-i terakkiyâtüvâye-i cenâb-ı hilâfet penâhîde hizâne-i vüs'atinde meknûz nukûd-ı iktidârın bezl ü nisâra ictisâr etmiş olan muharriru'l-hurûf Rizevî İshâk Nûrî -'afâ 'anhu ve 'an vâlideyhi el-Bârî- kem bizâ'anın hilâle sûtürda nevk-i kalem-i sehvi-i rakamdan mütekattire olan galatâtın udebâ-yı uli'n-nühâdan lütf ü 'atâ ile hakk ve imhâ buyurulması mercû ve mütemennâdır. Ve huve hasbunâ ve ni'me'l-Mevlâ ve's-selâmu 'alâ meni'stekâme 'alâ nehci'l-hudâ. Ve'l-hamdu 'alâ âlâi Rabbinâ'l-A'lâ fe kad veka'a'l-ferâğu min nukûşi tercemeti hâze'l-kitâbi'l-müstedâbi bi-'inâyeti'l-Meliki'l-'Azizi'l-Vehhâb fi evâhiri Rebî'i'l-Âhar li-seneti ihdâ ve selâsi mie ba'de'l-elî min hicreti men lehu kemâlu'l-'izzi ve nihâyetu's-şeref sallâ'llahu Te'âlâ 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve selleme teslîmen kesîra.*” (s.132)

Bu cümlelerden anlaşıldığına göre, İmâm Birgivî'nin *İzhâr* adlı eseri Sultana sunulmak üzere İshâk Nûrî Efendi tarafından şerh ve tercüme edilmiştir. Kitabın basım tarihi olan, Hicrî 1301 yılına tekâbüil eden 1883 yılı dikkate alındığında, o zaman tahtta bulunan Osmanlı sultanı II. Abdülhamit Han (1842–1918)'a sunulduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak; İmâm Birgivî'nin Arap gramerine dair olan eserlerinden, özellikle *Avâmil* ve onun mufassal bir şerhi sayılabilecek *İzhâr*'ı, yaklaşık dört asır süreyle Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Arapçanın nahvini keskin ve berrak bir mantık sırası içinde özetleyen bu eserler, örneğine az rastlanır bir kabiliyetin mahsulüdür. Asırlardır Türk ve Müslüman öğrenciler bu eserleri okumuş ve zihinlerine bu eserler sayesinde Arap dilini ve Kur'ân-ı Kerim'i kavrayacak bir kabiliyet ve parlaklık vermiştir. Bu vesileyle kendisini vefatından yaklaşık doksan üç sene sonra rahmet ve minnetle doğup büyüdüğü bu topraklarda andığımız İshâk Nûrî Rizevî, İmâm Birgivî'nin asırlardır Osmanlı medreselerinde okutulan *İzhâr* adlı değerli eserini pedagojik bir üslupla Osmanlı Türkçesiyle şerh ederek, öğrenciler tarafından kolay anlaşılabilir hâle getirmiştir. Onun bu şerhi yazmaktaki amacının, Türk çocuklarının dinlerinin dili olan Arapçayı kolayca öğrenebilmeleri olduğu, açıkça görülmektedir. Bu ufku geniş insanların torunları olan bizlere düşen görev, onların eserleri üzerine bilimsel çalışmalar yaparak, Arapçanın modern metotlarla öğretimine katkıda bulunmaktır. Öte yandan bu tür sempozyumlar vesilesiyle illerin kültür tarihlerinde yer etmiş olan abide şahsiyetler de, onlara bir vefa borcu olarak, gün yüzüne çıkarılmış olacaktır.

İSHÂK NÛRÎ RÎZEVÎ VE ZUBDETU'L-İZHÂR ADLI ESERİ

¹ İstanbul Müftülüğü bünyesindeki Meşihat Arşivinde bulunan 197 nolu dosya içerisindeki 6944 nolu belgede bu köyün adı, Akanoz şeklinde geçmektedir. Rize iline bağlı böyle bir köy bulunmamaktadır. Muhtemelen, Osmanlıca olarak "te" harfi, "nun" şeklinde yazılmıştır. Köyün doğru adı, Akatoz'dur. Bu köy bugün Rize ili, Derpezarı ilçesine bağlı Bütücek köyüdür. Derpezarı ilçesiyle Rize il merkezi arasında yol üzerindedir. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması* adlı eserinde köyün adını belgede geçtiği şekilde okumuştur. Bkz. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1981, II, 237.

² Tarihlerin bazen Hicrî, bazen de Rûmî olarak verilmesi, elimizde bulunan arşiv belgelerinden kaynaklanmaktadır. Belgelerde genellikle tarihler Rûmî olarak verilirken; bazen de hicrî olarak geçmektedir.

³ 6943, 6944, 6945 ve 6949 nolu belgeler; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, II, 237. Yapılan geniş çaplı araştırmada, İshâk Nûrî Rizevî'nin hayatı ve eserleri konusunda, Meşihat Arşivinde bulunan 197 nolu dosya içerisindeki 6941-6950 arası 10 adet belgede yer alan bilgiler dışında bir bilgiye rastlanamamıştır.

⁴ Hayatı ve eserleri konusunda geniş bilgi için bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333-42, I, 253-256; Esat İleri, *İmam-ı Birgivi*, İzmir 1954; Kazım Kufrah, *İA*, II, 634-635; H. Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, İstanbul 1966; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, Beyrut ts., IX, 123-127; Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul 1992, Emrullah Yüksel, "Birgivi", *DİA*, VI, 191-194; Şükran Fazlıoğlu, *İzhârü'l-Esrâr li-Birgivi: Dirâse ve Tahkik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Ü., Edebiyat Fak., Amman 1995; M. Hulusi Lekesiz, *16. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Prütanist) Bir Eleştirisi, Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Ü., Sos. Bil. Enst., Ankara 1997; İmam Birgivi, *İzhâr ve Tercümesi*, Haz. Nevzat H. Yanık-M. Sadı Çöğenli, Erzurum 1998; Hüsamettin Erdoğan, *İmam Birgivi'nin el-Emsiletü'l-Fadliyye Şerhi (İnceleme ve Edisyon Kritik)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü., Sos. Bil. Enst., İstanbul 2002.

⁵ Emrullah Yüksel, *a.g.md.*, VI, 193.

⁶ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Elmalı, "İzhârü'l-Esrâr", *DİA*, XXIII, 506-507.

⁷ Klasik Arapça eserler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Nasuhi Ünal Karaarslan, *Enseignement en Langue Arabe Chez Les Turcs Ottomans Jusqu'aux Tanzimat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Paris Üniversitesi, 1976; Ramazan Şeşen, "Osmanlılar Döneminde Arap Dili ve Edebiyatı Öğretimi", *Studies on Turkish-Arab Relation Annual 1986*, Foundation for Studies on Turkish-Arab Relations (TAİV-İstanbul), s.267-268; Mustafa Ergün, "Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları", *A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Afyon 1996, s.65-78; Emrullah İşler, "Klasik Arapça Gramer Kitaplarının Modern Öğretimdeki Yeri", *Ankara Ü., TÖMER Dil Dergisi*, Sayı: 45-Temmuz 1996, s.15-26; Mehmet Yavuz, *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri (XVI. Asra Kadar)*, İstanbul 2001; Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", *Gazi Ü., Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt I, sayı 1, 2002/1, s.272-284; Kerim Açık, *Tanzimattan Günümüze Arapça Öğretimi (Kaynaklar ve Yöntemler)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., İstanbul 2002; Şükran Fazlıoğlu, "Manzûme fi Tertîb el-Kutub fi el-'Ulûm ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.1, S.1, Ocak 2003, s. 97-110; a.mlf., "Ta'lim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Programı", *Dîvan İlmî Araştırmalar Dergisi*, Yıl:10, S.18, 2005/1, s.118-173.

⁸ Ahmet Turan Arslan, *a.g.e.*, s.165.

⁹ İmam Birgivi, *İzhâr*, haz. Nevzat H. Yanık-M. Sadi Çöğenli, Erzurum 1998, s.1.

¹⁰ Bu şerhler konusunda bkz. Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 656-657; Ahmet Turan Arslan, *a.g.e.*, s.165-168.

¹¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 117, Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, I, 255.

¹² Amil kısmı İbrâhîm Ömer Süleyman Zübeyde tarafından tahkik edilerek 1992 yılında Libya'ya yayınlanmıştır.

¹³ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, İstanbul 1945-47, II, 158; Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, I, 255.

¹⁴ Bu şerh üzerine yapılan bir çalışma için bkz. Gökhan Sebati Işkın, *Dâvûd el-Karsî ve Şerhu İzhârî'l-Esrâr'ı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Ü. Sos. Bil. Enst., İstanbul 2000.

¹⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, I, 255; III, 117.

¹⁶ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 117.

¹⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, I, 285.

¹⁸ *a.e.*, II, 39.

¹⁹ *a.e.*, I, 303.

²⁰ Bu eser, Kenan Demirayak ve M. Sadi Çöğenli tarafından 1998 yılında Erzurum'da Atatürk Ü., Fen-Ed. Fak. yayınları arasında basılmıştır.

²¹ İ. Hakkı Uzünçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, İstanbul 1988, s.20; Cahit Baltacı, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s.35-43.

²² İmam Birgivi, *İm'ânü'l-Enzâr*, İstanbul 1312, s.151.